

Ж. БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

**Б. Н. ЕЛЬЦИН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ-РОССИЯ СЛАВЯН
УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 12.23.669 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК:34.340:115.7(575.2)(043)

Кыдыргычова Замира Автандиловна

**«КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ПЕНСИЯЛЫК МЫЙЗАМДАРЫНЫН
КАЛЫПТАНЫШЫ ЖАНА ӨНҮҮГҮҮСҮ:
КӨЙГӨЙЛӨРҮ ЖАНА КЕЛЕЧЕГИ»**

12.00.01 – укуктун жана мамлекеттин теориясы жана тарыхы;
укук жана мамлекет жөнүндө окуулардын тарыхы

Юридика илимдеринин кандидаты
окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2024

Диссертациялык иш Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин юридикалык институтунун мамлекет менен укуктун теориясы жана тарыхы жана эл аралык укук кафедрасында аткарылган

Илимий жетекчиси: Токтобаев Болот Токтомышевич, юридика илимдеринин доктору, профессор, Ж.Баласагын, атындагы Кыргыз улуттук университетинин юридикалык институтунун мамлекет менен укуктун теориясы жана тарыхы жана эл аралык укук кафедрасынын жетекчиси;

Диссертация 2024-жылдын _____саат 14.00 дө Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине жана Б.Н.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетине караштуу юридика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча Д 12.23.669 диссертациялык кеңешинин отурумунда корголот. Дареги: 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Киев к., конференц-зал 209. Диссертацияны коргоону онлайн чагылдырып берүү коду <https://vc.vak.kg/b/122-3zo-lwo-cjw>

Диссертация менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (720044, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Жибек жолу к., 394) жана Б.Н.Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин (720065, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Киев у., 44) китепканаларынан, ошондой эле <https://vak.kg/dissertacionnye-sovety/lk-d-12-23-669/> сайтынан таанышууга болот.

Автореферат _____жылдын _____ таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
илимий катчысы,
юридика илимдеринин кандидаты
В.Ж.

Сагыналиева

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Адам укуктарын социалдык жактан коргоо системасындагы негизги принциптердин бири болуп пенсиялык укукка ээ болгондо татыктуу жашоо деңгээлин камсыз кылуу үчүн Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 44-беренесинде мыйзамдуу кепилденген пенсия менен камсыз кылуу укугу саналат *[Кыргыз Республикасынын Конституциясы. : 2021-жылдын 11-апрелинде референдумда (элдик добуш берүү) кабыл алынган (2021-жылдын 5-майынан тартып Кыргыз Республикасынын Мыйзамы менен күчүнө кирген)]*.

Социалдык коргоонун жалпы таанылган муктаждыгына карабастан, адамдын негизги укуктарынын бири катары пенсиялык камсыздоого болгон укук рыноктук шарттарда актуалдуу болуп көрүнөт, анткени орун алган социалдык көйгөйлөрдү чечүү экономикалык ишмердүүлүктүн натыйжаларынан, аларды ар кандай социалдык жактан камсыз кылуу белгилүү бир турмуштук кырдаалдын келип чыгышынан улам пайда болот.

Демек, жер шарынын калкынын басымдуу көпчүлүгү үчүн ар бир адамга мүмкүн болуучу социалдык тобокелдиктерден (пенсиялык укуктун башталышы, майыптык, багуучусунан ажыроо, ж.б.) мамлекет тарабынан коргоого укук берилген. Бул тобокелдиктер пайда болгондо, ал, адатта, мамлекет тарабынан социалдык жактан коргоо боюнча зарыл чараларды аныктоочу экономикалык жактан эмгекке жарамдуу калктын категориясынан чыгуучу жарандан көрүнүп турат. Мамлекеттердин экономикалык жана улуттук жыргалчылыгы социалдык саясатты укуктук жөнгө салуунун натыйжалуулугуна көз каранды.

Ал пенсияны (пособиелерди) дайындоо аркылуу адамга байланыштуу болот, ал жеке өзүнө жана анын үй-бүлөсүнө жашоонун негизги булагы катары көрсөтүлөт. Ошол эле учурда мамлекеттик саясат эл аралык стандарттарга жооп бере турган жашоо деңгээлин камсыз кылууга багытталууга тийиш.

Кыргыз Республикасы КМШнын башка өлкөлөрүндөй эле иш менен камсыз кылуу саясатын ишке ашырууга, жумушсуздуктан коргоого, калктын айрым топторунун ортосундагы теңсиздикти кыскартууга, өзгөчө бейформал иш менен камсыз кылуу чөйрөсүндө, ЭЭУнун минималдуу социалдык стандарттарын ишке ашырууга багыттоодо. орточо эмгек акыга карата пенсиялардын деңгээлинин кеминде 40% түзүүсү зарыл *[Эл аралык эмгек уюмунун "Социалдык камсыздоонун минималдуу стандарттары жөнүндө" №102 конвенциясы (1952-жылдын 28-июнунда Женевада түзүлгөн) // Эл аралык эмгек уюму тарабынан кабыл алынган конвенциялар жана рекомендациялар Конференция. Женева: Эл аралык эмгек бюросу, 1991. 1-том: 1919-1956. -WITH. 1055-1086]*.

Пенсиялык мыйзамдардын ретроспективдүү өнүгүшүн изилдөө анын укуктук жөнгө салынышынын эволюциясын аныктоого, пенсиялык камсыздоону ишке ашыруунун ар кандай формаларынын артыкчылыктарын

жана кемчиликтерин, ошондой эле аны ишке ашыруунун шарттарынын белгилүү бир тарыхый чөйрөдө аныктоочу байланышын тактоого мүмкүндүк берет жана социалдык-укуктук чындыкты билдирет.

Бул диссертацияда изилденген пенсия модели байыркы мезгилден цивилизациялык контекстте 80-90-жылдары менчиктин формаларынын өзгөрүшүнө алып келген байыркы мезгилден 21-кылымдын башына чейинки пенсиялык системаны олуттуу түрдө көрсөтөт.

XX кылым Милдеттүү пенсиялык камсыздандыруунун элементтери бар рынок экономикасынын принциптерине ылайык келген комплекстүү системанын, камсыздоонун мамлекеттик укуктук механизминин жана ыктыярдуу пенсиянын системасынын пайдасына бирдиктүү советтик камсыздоо системасынан баш тартуу түрүндөгү пенсиялык мыйзамдарды үзгүлтүксүз кайра түзүү. Кыргызстанда акыркы мезгилде активдүү өнүгүп келе жаткан пенсиялык камсыздандыруу.

Пенсиялык мыйзамдарды укуктук жөнгө салуу процесстеринин өзгөчөлүктөрүн билүү азыркы учурда укук колдонуу практикасында “жарандардын мыйзамдуу күтүүлөрү” түрүндөгү керектөөлөрдү эске алуусу менен шартталган, демек пенсиялык мыйзамдар ушул тапта иштеп жатат. алардын коомдук-эмгектик активдуулугунун учуру.

Кыргыз Республикасы үчүн экинчи, андан кем эмес олуттуу көйгөй миграциялык фактор болуп саналат, анткени азыркы дүйнөдө глобалдашуу жана интеграциялык процесстердин күчөшүнүн натыйжасында адамдар жакшы жашоо издеп, ошол мамлекеттерге көчүп кете башташты. салыштырмалуу коопсуз жана материалдык жактан гүлдөп-өнүккөн, ал эми социалдык жактан алгылыктуу деңгээл карыганда татыктуу коопсуздукка кепилдик берилет.

Бирок, бир мамлекеттин аймагынан экинчисине эмгек мигранттары катары көчүп келген адамдар, калктын аялуу катмары катары, социалдык коргоо укуктарынын жоктугу же жетишсиз жөнгө салынышы менен байланышкан чоң көйгөйлөргө туш болушат. Мындай көйгөйлөр ЕАЭБ мамлекеттеринде да бар, алар ЕАЭБ мамлекеттеринин жарандарын, ошондой эле ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин жумушчуларын бир мамлекеттен экинчи мамлекетке иштегенде жана көчүрүүдө пенсиялык укуктарды өткөрүп берүү жана сактоо менен келип чыгат.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүүчү негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациянын темасы жеке демилгелүү болуп саналат.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты жана милдеттери Диссертациялык изилдөөнүн **максаты** Кыргыз Республикасынын пенсиялык мыйзамдарынын калыптанышынын жана өнүгүшүнүн тарыхый, укуктук жана теориялык аспектилерин комплекстүү талдоо, бул чөйрөдөгү мамлекеттик саясатты ишке ашыруунун контекстинде аны өнүктүрүүнүн көйгөйлөрүн жана багыттарын кароо.

Коюлган максаттарды ишке ашыруу үчүн төмөнкү **милдеттер** аныкталды:

1. Коомдун социалдык коргоо институтунун эволюциясын изилдөө цивилизациялык жакындашуунун көз карашынан дүйнөлүк практиканын тарыхый-укуктук контексттеги аспектилерин аныктоо;
2. Совет мезгилиндеги пенсиялык мыйзамдардын өнүгүшүн изилдөө;

3. Кыргыз Республикасы суверендүүлүк мезгилинде пенсиялык мыйзамдар системасынын өзгөчөлүктөрүн ачып берүү;
4. КМШ өлкөлөрү (Россия Федерациясынын, Казакстан Республикасынын, Беларусь Республикасынын, Армения Республикасынын мисалында) пенсиялык мыйзамдарына салыштырмалуу- укуктук талдоо жүргүзүү, алардын пенсиялык моделдеринин жалпы жана өзгөчө белгилерин аныктоо;
5. Пенсияларды алуу механизмдеги миграциялык факторду Кыргыз Республикасындагы жана Россия Федерациясындагы жарандардын жана башка категориядагы адамдардын пенсиялык укуктарын тактоо;
6. ЕАЭБ алкагында Кыргыз Республикасынын пенсиялык мыйзамдарды шайкеш келтирүү маселелерин аныктоо;
7. Кыргыз Республикасынын пенсиялык мыйзамдарын өнүктүрүүнүн перспективаларын белгилөө.

Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгы. Диссертация өлкөдө социалдык багыттагы мамлекетти түзүү процессинде Кыргыз Республикасынын пенсиялык мыйзамдарынын тарыхый, укуктук жана теориялык аспектилерин ар тараптуу өз алдынча изилдөө болуп саналат.

Биринчи жолку аракет болуп, пенсиялык мыйзамдардын калыптануу жана өнүктүрүү эволюциясы цивилизациялык контекстинде каралууда; пенсия менен камсыз кылуунун континенттик модели (тилектештик-бөлүштүрүү механизми) менен шартталган эгемендүүлүк мезгилиндеги Кыргыз Республикасынын пенсиялык мыйзамдар системасынын өзгөчөлүктөрү аныкталат; КМШ өлкөлөрүнүн (Россия Федерациясы, Казакстан Республикасы, Беларусь, Армения) мисалында өлкөлөрдүн пенсиялык мыйзамдарына салыштырмалуу- укуктук талдоо жүргүзүлгөн; Кыргыз Республикасында жана Россия Федерациясында миграциялык фактор жана жарандардын жана башка категориядагы адамдардын пенсиялык укуктарын алуу механизми изилденген; ЕАЭБ алкагында пенсиялык мыйзамдарды шайкеш келтирүү маселелери каралды; пенсиялык мыйзамдарды өркүндөтүүнүн тенденциялары жана перспективалары аныкталган.

Диссертациялык изилдөөнүн практикалык маанилүүлүгү. Диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндөгү илимий материалдары пенсия чөйрөсүндөгү мыйзамдарды өркүндөтүү үчүн пайдаланылышы ыктымал жана социалдык иш, жогорку окуу жайларында окуу процесси, социалдык коргоо органдарына колдонуусу мүмкүн. Пенсиялык мыйзамдарды калыптанышынын жана өнүктүрүүнүн тенденцияларын комплекстүү изилдөө азыркы юридикалык илимдин мазмунун байытат, бул маселе мындан аркы илимий изилдөөлөргө түрткү боло алат.

Коргоого алып чыгылуучу негизги жоболор:

1. Кайрымдуулук институту социалдык камсыздоонун прототиби катары миң жылдык өнүгүү мезгилине ээ болгон жана бүгүнкү күндө актуалдуу бойдон калган жана адеп-ахлактык моралдык, укуктук жана ырайымдуулуктун диний принциптеринин таасири астында калып, 19-кылымдын аягына чейин мамлекеттер бул социалдык факторлорду деталдуу жөнгө салууну камсыз кыла алган эмес.

2. XIX кылымдын орто ченинде О.Бисмарктын тушунда башка мамлекеттер

тарабынан кабыл алынган пенсиялык камсыздоонун континенталдык модели деп аталган прогрессивдүү социалдык камсыздандыруу системалары эң алгылыктуу болуп көрүнгөн, анткени иштеген жарандардын камсыздандыруу төгүмдөрү пропорционалдуу негизде топтолуп, учурдагы, ишке жараксыз калкка учурдагы пенсияларды төлөө үчүн бөлүштүрүлөт жана бул социалдык көйгөйлөрдү мамлекеттен алып салган, аны Кыргыз Республикасы да кабыл алган.

3. Иш жүзүндө Түркстан крайындагы бардык мекемелердин Россия империясынын протектораттык мезгилинин чегинде негизинен балдарды социалдык жактан коргоо жана жетим балдар үчүн баш калкалоочу жайларды түзүү менен алектенген, бирок көчмөн калктын арасында алар аз болгон, анткени алар уруулук жамааттардын кайрымдуулугунан социалдык түрдө жардам алышкан.

4. Кыргыздардын адат-укуктук институтунун камсыз кылуудагы баалуулугу жана консерватизми уруу биримдиги, ошол эле учурда кайрымдуулуктун социалдык башатын жана анын адеп-ахлактык негиздерин аныктоо маанилүү, алар төмөнкүлөрдү камтыйт: шарияттагы диний адеп-ахлак принциби жана адеп-ахлак нормалары (жакшы иштерди жасоо, өз ара жардамдашуу формалары) камтыйт.

5. Совет мезгилинде кабыл алынган биринчи пенсиялык мыйзамдар: мамлекеттик

пенсиялар жөнүндө (1956-жыл), колхоздордун мүчөлөрүнө пенсиялар жана пособиелер боюнча (1964-жыл) - Совет мамлекетинин бирдиктүү мамлекеттик пенсиялык системасынын түзүүнүн негизи болуп калды, ал мамлекеттин ырааттуу жана максаттуу социалдык-экономикалык саясатынын милдетин аткарып, мамлекеттин толук борборлоштурулган финансылык жоопкерчилигинде негизделген.

6. Кыргыз Республикасы эгемендиктин алгачкы жылдарында деп белгиленген

мамлекеттик пенсиялык системанын советтик тажрыйбасын (карылыгы, багуучусун жоготкондугу, майыптыгы боюнча пенсияларды эсептөөнүн бирдиктүү тартиби; курак критерийи, эмгек камсыздандыруунун узактыгы) стажын кабыл алган жана бирдиктүү системадан бөлүштүрүү системасына өтүүнү ишке ашырган. Акыркы реформалардын негизинде пенсиялык мыйзамдарда бөлүштүрүүнүн механизми - топтолмо пенсиялык модель (мамлекет тарабынан социалдык колдоо, жарандардын жеке жоопкерчилиги жана көз карандысыз ойлоону зарыл кошумча катары); милдеттүү социалдык камсыздандыруу белгиленген.

7. Пропорционалдык принцип Келишимдин негизин түзөрү көрсөтүлгөн «ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин эмгек мигранттарын пенсия менен камсыз кылуу жөнүндө» (2021-жыл), ага ылайык ЕАЭБ мамлекеттеринин жумушчуларынын пенсиялык укуктарын ишке ашыруу жана камсыз кылуу Россия Федерациясынын жарандары менен бирдей негизде жана эмгек (камсыздандыруу мөөнөтү) кеминде 12 ай (1 жыл) түзөт.

8. Мамлекет тарабынан белгиленген Стратегияга ылайык деп көрсөтүлгөн

«Келечек Булагы» Кыргыз Республикасынын туруктуу пенсиялык системасы келечекте топтоо механизмдерин өркүндөтүү жана ыктыярдуу топтоо системасын киргизүү жана мамлекеттик эмес пенсия үчүн салык жүгүн оптималдаштыруу менен кызматкерлердин пенсиялык укуктарын калыптандыруу үчүн шарттарды түзүүсү келечекте ишке ашышы зарыл.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Аталган диссертациялык изилдөө өз алдынча аткарылган илимий изилдөө. Коргоо үчүн берилген диссертациялык иштин жоболору диссертациянын автору тарабынан жеке иштелип чыккан.

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо.

Диссертациялык иш Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин юридикалык институтунун мамлекет менен укуктун теориясы жана тарыхы жана эл аралык укук кафедрасынын отурумунда талкууланып, коргоого сунушталды.

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктарынын жарыяланышы.

Диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө алынган илимий натыйжалар РИНЦ журналдарында жана Кыргыз Республикасынын Улуттук Аттестациялык Комиссиясы сунуш кылган көлөмдө автордун 6 илимий жарыясында чагылдырылган.

Диссертациялык изилдөөнүн түзүмү жана көлөмү киришүүдөн, үч баптан, жети параграфтан, корутундудан, практикалык сунуштардан жана колдонулган адабияттардын тизмесинен турат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүү теманын актуалдуулугун көрсөтөт, анын тандоосун негиздейт, диссертациянын темасынын мамлекеттик стратегиялык программалар менен байланышын көрсөтөт, диссертациянын максатын жана милдеттерин, илимий жаңылыгын, изилдөөнүн практикалык маанисин ачып берет, коргоого сунушталган негизги жоболорду формулировкалайт, иштин ээсинин жеке салымын сүрөттөйт, алынган натыйжаларды тестирилөө жана алардын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу, изилдөөнүн структурасы жана көлөмү белгиленет.

«Пенсиялык мыйзамдардын калыптанышы жана өнүгүшү: тарыхый-укуктук аспект» деген биринчи глава эки параграфтан турат. Биринчи параграфта коомдун социалдык коргоо институтунун эволюциясы (дүйнөлүк практиканын тарыхый жана укуктук аспекти) талкууланат.

Автор социалдык (пенсиялык) камсыздоо жаатындагы мамлекеттердин учурдагы ролуна объективдүү баа берүү үчүн анын өнүгүү эволюциясын кароону зарыл деп эсептейт, анткени адамдардын социалдык коргоого муктаждыгы бир эле мезгилде алгачкы адамзат коомунун өнүгүү этаптарында эле пайда болгон.

Алгачкы коомдун коомдук турмушунун мамлекетке чейинки этабында кары-картаңдар, майыптар жана башка эмгекке жарамсыз адамдар «жүк» катары каралып, мезолит мезгил доорунда болгон уруунун жалпы пикири болгон. *[Иванова, Р. И. Социальное обеспечение в государственно организованном обществе: генезис, развитие функционирование (правовые аспекты) [Текст]: дис...д-ра юрид. наук: 12.00.05 / Р.И.Иванова; МГУ им. М.В. Ломоносова, 1987.- с.53].* Окумуштуулар бул чындыкты урууну сактап калуу инстинкти менен түшүндүрүшөт.

Улгайган адамдардын турмуштук тажрыйбасынын пайдалуулугун

түшүнүү акырындык менен пайда болот, анткени жашоонун катаал табигый шарттарында үй-бүлөнүн коопсуздугу, андан да бетер майып, жаш жана болочок энелердин алдыңкы ролу коомчулук тарабынан материалдык колдоону камсыздоосу талап кылынган жана буткул жалпы социалдык нормага айланган. Ошентип, алгачкы общиналык коомдун шартында карыларды (картаңдарды) жана майыптарды багуу, ошентип, каада-салт (адат) катары күчүнө кирген.

Коомдук таасир этүү чаралары жана коомдук максаттар үчүн уюшкан кайрымдуулуктун алгачкы аракеттери Байыркы Чыгышка белгилүү, алар укук эстеликтеринде да эскерилет, мисалы: “Моисейдин мыйзамдары”, Артхашастра, Ману мыйзамдары, Орус Правдасы, мында башкаруучуларга карыларды, балдарды жана майыптарды колдоо боюнча осуяттар болгон.

А.В. Александрова белгилегендей, ошентсе да, «жалпы жыргалчылыктын» чаралары системалуу, иреттүү мүнөзгө ээ болгон эмес жана башкаруучулардын суверендүүлүк эркине көз каранды болгон.*[Александрова, А.В. Теоретические истоки пенсионного законодательства: политико-правовые учения Средневековья [Текст] / А.В. Александрова // Актуальные проблемы государства и права. - 2021. - Т.5. - № 1. - с.187].*

Алгачкы общиналык түзүлүштүн кулашы жана патриархалдык үй-бүлөнүн пайда болушу менен коомчулук бул категориядагы адамдарды колдоону токтотуп, мурдагыдан айырмаланган материалдык колдоонун формаларын: жеке жана үй-бүлөлүк колдоо, кулду патронажга кул элөөчү өз кучагына алган, садага, кайрымдуулук, жамааттык өз ара жардам көрсөтүү тармактарын камтыган.

Байыркы ойчулдар бийликтеги социалдык адилеттүүлүк маселелерине да көп көңүл бурушкан. Аристотелди алсак, «Саясатта» адилет мамлекеттин болушунун негизи ар бир адамдын жыргалчылыгы үчүн жалпы жыргалчылык коому болуп саналат деген экен.

Платон мамлекеттин маңызы жөнүндө ой жүгүртүп, муктаждык болгон учурда муктаждыктарын канааттандыруу жана аман калуу үчүн адамдар бири-бирине ар кандай колдоо көрсөтүшү керек деп эсептеген.

Байыркы Грецияда жана Байыркы Римде (б. з. ч. I-кылым) пенсиялар жөнүндө өзүнчө мыйзам болбосо да, социалдык коргоо элементтеринин прообразы байкалып турган. Атап айтканда, аскер кызматын өтөп келген жарандарга мамлекеттин бийлигин чыңдоого кошкон салымы үчүн бекер жер тилкелери берилген; согуштук жүрүштөрдүн ардагерлерине пенсиялар (айлык акылар) ыйгарылчу, бир кандуу үй-бүлө кары-картаңдарды жана жаш балдарды багуу милдети болгон. Атайын өз ара жардамдашуу кеңешин (кол өнөрчүлөрдүн гильдиялары, цехтердин бирикмелери, айыл жамааттары) түзүү аркылуу алар кошкон салымдардын эсебинен башкаруучулар карыларды багуу үчүн материалдык ресурстарды бөлүп турган.*[Хрестоматия по истории Древнего Рима [Текст] / под ред. С.Л. Утченко. - М.: Изд-во соц.-эконом. лит., 1962. - 675с.].*

Алгачкы общиналык түзүлүш доорунда да, кул элөөчү мамлекеттердин доорунда да азыркы социалдык (пенсиялык) камсыздоонун бир дагы прототиби формалдуу түрдө эч кандай юридикалык булакта бекитилген эмес. *[Путило, Н.В. Основы правового регулирования социальных прав [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01/ Н.В.Путило. - М.: ИЗИСП при Правительстве РФ, 1999. - 192 с.].* Ал убакта коом башкаруучулардын камкордугун, мамлекеттик иштерди башкарууда гана эмес, кедей-кембагалдарга, жесирлерге, майыптарга, оорулууларга, жашы

жете электерге калыс мамилесин да жогору баалаган.

«Пенсия» терминине келсек, ал биринчи жолу Францияда 15-кылымда, бирок 18-кылымга чейин пайда болгон; ал чет элдик мамлекеттик ишмерлерге (негизинен паракорлуктун бир түрү) же ардактуу даражалуу инсандарга жана сарай кызматчыларына (падышалык жактыруунун бир түрү катары) үзгүлтүксүз акчалай сыйлыктарды берген.

Ал эми пенсиялык камсыздоо азыркы мааниде бир топ кийин пайда болот [Раскин, Д.И. Развитие систем пенсионного обеспечения в контексте процесса модернизации восточноевропейских империй (Россия, Австро- Венгрия, Германия) [Текст] / Д. И. Раскин // Петерб. ист. журнал. – 2024. -№ 2 (42).-с.143]. Ошондуктан, орто кылымдарда континенталдык Европа мамлекеттери жана падышалык Россия тарабынан коомдук кайрымдуулуктун түрлөрүн жана масштабын кубаттоо, кедей-кембагалдарды, бей-бечараларга колдоо көрсөтүү менен христиандык чиркөөлөргө жана монастырларга социалдык коргоону өнүктүрүүдө олуттуу роль жүктөлгөн, оорулуулар жана кайрымдуулук иш-чаралары, көптөгөн аз камсыз болгон адамдардын аман калышына салым кошкон.

Автор континенталдык Европада жана падышалык Россияда кайырчылык чыныгы соодага айланганын, айрыкча 16-кылымдын аягына чейин кайрымдуулук иштеринин эң чоң масштабына жана салтына ээ болгондугун, ал сурамчылар түрүндөгү кайрымдуулук иштеринин кеңири өнүгүшүнө салым кошконун белгилейт. муктаждардын армиясынын эң чоң өсүшү жана аны кармоо боюнча социалдык чараларды көрүүгө алып келди.

Европа мамлекеттеринин үлгүсүндө мамлекеттик балдар үйлөрү, ооруканалар жана кайрымдуулук үйлөрү курулган, алар Россия империясында биринчи светтик мамлекеттик мекемелерге айланган.

Кыргыздардын революцияга чейинки салттуу көчмөн коомунда каада-салт укугуна ылайык баш калкалоочу жайлар түзүлбөсө да, кары-картаңдарды, алсыздарды, жесирлерди, жетимдерди багуу боюнча бүтүндөй коомдук функцияны уруучулуктун ажырагыс мындай формалары аткарганын белгилей кетели, коомдук чогулуштарда (Курултайларда) кабыл алынган өз ара жардамдашуу, мисалы: журтчулук («бүт эл») – кырсык же табигый кырсык болгон учурда тууганга жардам берүү; саан («сүт алуу») - сүттү жана жүндү пайдалануу үчүн малды бекер берүү түрүндөгү кайрымдуулук; көтөрмөгө алуу (сөзмө-сөз «көтүрүү») - муктаж болгон тууганына бир аз жер тилкесин, үрөндү, техниканы бекер берүү менен байланышкан. [Сооронкулова, К.С. Обычное право и современная правовая система КР [Текст]: дис...канд. юрид. наук: 12.00.01 / К.С.Сооронкулова; КНУ им.Ж.Баласагына.-Б., 2009.-с.131].

Маселен, 1893-жылдагы Эреже токмак бийлердин кезексиз курултайында маркумдун жесирлеринин баарына бирдей үлүш бөлүп, аны мүлксүз калтырбастан, коомчулуктун социалдык камкордугу туруктуу болгон. [Хрестоматия по истории государства и права Кыргызстана: учеб.пособ [Текст] / сост. Б.И. Борубашов. Т. 1. -Бишкек, 2008. -657 с.].

Шарият мыйзамдары боюнча “садаканы” алып келүү жогору бааланат – ар бир мусулмандын азап-кайгыга, жесирлерге, жетимдерге, майыптарга алып келген садакалары, материалдык жардам, жакшылык гана эмес, жылуу сөздөр да, өзгөчө жыл сайын Ыйык Рамазан айынын («Орозо») бүгүнкү күндө да актуалдуу.

1896-жылы октябрь айынын аягында Кыргызстандагы Россия империясынын доорунда Императорлук Улуу Урматтын камкордугу менен Ташкент шаарында, Пишпек, Пржевальский уезддеринде бөлмөлүү үйү бар Эмгекчилердин үйү үчүн Камкорчулук коомунун Уставы бекитилген, ашкана, баш калкалоочу жай (эмгекчилдик үйү) ж.б. Коом муктаж болгондорго, кары-картаңдарга кайрымдуулук кылуу үчүн түзүлгөн жана эмгекке жарамдуу камкордуктагыларга жумуш издөө болгон. *[Волков, И.В. Об учреждениях общественного призрения в Туркестанском крае: историко-правовой аспект [Текст] / И.В.Волков // Власть. -2017. – Т.25. -№ 12. -С. 137-142., с.141].*

Автор Россия империясынын тушунда Түркстан чөлкөмүндөгү дээрлик бардык мекемелер негизинен балдар кайрымдуулук иштерин социалдык жактан коргоо жана баш калкалоочу жайларды түзүү менен алектенген деген жыйынтыкка келген. Императордук бийликтин бул уюштуруу чаралары калктын турмушун жакшыртууга белгилүү салым кошкону шексиз, бирок революцияга чейинки Кыргызстандын өзүндө, Түркстан аймагындагыдай эле пенсиялык система борборлоштурулган эмес жана азыркы учурда бул маселелер мындан ары да мындан ары да тереңдетип изилдөөнү талап кылат.

Биринчи главанын экинчи параграфында **совет мезгилиндеги пенсиялык мыйзамдардын өнүгүшү талкууланат.**

XIX-кылымдын экинчи жарымында Падышалык Россияда революцияга чейинки мезгилде пенсия менен камсыз кылуунун биринчи камсыздандыруу формалары пайда болгон, алар адегенде мамлекеттик эмес, жеке мүнөздө болгон.

Автор белгилегендей, пенсиялык мыйзамдар совет доорунун пайда болушу менен, мамлекеттин пайда болушунун алгачкы күндөрүнөн тартып эле социалдык саясат идеологияга таптык мамиленин позициясынан өнүккөн.

Советтик социалдык саясат адегенде Совет өкмөтүнүн биринчи декреттеринин негизинде жумушчу камсыздандыруу программасынын негизги принциптерин практикалык ишке ашырууга багытталган, ал эмгекчилерди социалдык камсыздоо боюнча пенсиялык мыйзамдарга, «Социалдык камсыздандыруу боюнча өкмөттүн билдирүүсүнө» таасирин тийгизген. *[Роцин, Б.Е. Развитие законодательства о социальной защите российских трудящихся в 1918 году [Текст] / Б.Е.Роцин //Вестник Костромского госуд. универ. им. Н.А. Некрасова 2016.-№ 2.-С.281-284].*

1918-жылдын апрель айында 1917-жылдын ноябрь айында түзүлгөн Мамлекеттик кайрымдуулук Эл комиссариаты өткөндүн калдыктары деп жарыяланды, анда социалдык жардам кайрымдуулук жана кайрымдуулук менен болгон, ал «коомдун милдеттерин социалисттик түшүнүү» идеологиясына түп-тамырынан бери карама-каршы келип, Коопсуздук жана Социалдык камсыздоо Элдик Комиссариаты деп аталды.

Ошентип, эмгекчилерге социалдык пособиелердин жогорулашы менен катар граждандардын айрым категориялары (мисалы, мурдагы кызмат адамдары) социалдык жактан коргоо укугунан толук ажыратылган (же олуттуу чектелген).

Социалдык камсыздоо жаатындагы эң маанилүү декреттер 1917-1918-жылдары кабыл алынганы менен, карылык боюнча пенсиялар революциядан кийин дароо эле киргизилген эмес, бир гана 1920—1930-жылдарда аракет кылынган.

Буга чейин улгайган адамдарды камсыз кылуу таануунун негизинде жүргүзүлүп келген аларды инвалиддер (майыптар) катарында караган.

Алсак, РСФСР Эл Комиссарлар Совети тарабынан 1918-жылдын 31-октябрында бекитилген «Эмгекчилерди социалдык жактан камсыз кылуу жөнүндөгү Жобого» ылайык, социалдык камсыздоого каражаттар ишканалардан, мекемелерден жана айрым иш берүүчүлөрдүн, чегерүүдөн жана ар түрдүү штрафтардан турган.

Ошондуктан, 1918-жыл совет мезгилиндеги пенсиялык мыйзамдардын мамлекеттик системасын түзүүнүн жылы болуп саналат. Жалпысынан пенсия менен камсыз кылуунун бардык чөйрөсү улутташтырылган жана мамлекет негизги иш берүүчү катары чыккан, ал эми төгүмдөрдү төлөөчүлөр мамлекеттик ишканалар болгон. Жыйноо жана мамлекет тарабынан контролдука алынган, төгүмдөрдү топтоо, ошондой эле пенсияларды төлөө (колхозчуларды пенсия менен камсыз кылуу өзгөчө болгон), ал 1964-жылга чейин дыйкандар коомдоруна - өз ара жардам көрсөтүү фонддоруна жүктөлгөн

1930-жылдардан тартып советтик мыйзамдарда пенсиялык укуктарды белгилөөнүн критерийлери белгиленген (карылыгы боюнча пенсиянын жашы: аялдар үчүн 55 жаш жана эркектер үчүн 60 жаш (азыр Кыргыз Республикасында аялдар үчүн 58 жаш, эркектер үчүн 63 жаш, пенсиянын жаңы түрү) легалдаштырылган - эң аз эмгек стажы - 20 жыл). Пенсиянын өлчөмү орточо айлык эмгек акынын өлчөмүнө, эмгек шарттарына, үй-бүлө курамына жана иш стажына жараша болгон.

Каралып жаткан этаптын аяктоосу 1936-жылдын декабрында СССР Конституциясынын кабыл алынышы менен белгиленет, ал биринчи жолу 120-статьяда карыганда, ошондой эле ооруп калганда жана ишке жараксыз болгондо материалдык жактан камсыз кылуу жөнүндөгү жоболорду бекиткен, алардын эмгекке жөндөмдүүлүкченемдери Кыргыз ССРинин 1937-жылдагы Конституциясында кайра көрсөтүлгөн. Ошондой эле өлкөнүн Негизги Мыйзамында ар кандай чечимдерге жана аракеттерге сотко даттануу укугу бекитилген. Ошол эле учурда 1936-жылдагы СССРдин Конституциясынын нормалары укуктарды коргоонун соттук ыкмасы практикада колдонулбай калган.

XX кылымдын 50-жылдардын ортосу социалдык камсыздоону изилдөөнүн сапаттык жаңы деңгээлге өтүшү менен өзгөчөлөндү, бул, албетте, пенсиялык мыйзамдардын өнүгүшүнө, атап айтканда, согуштан кийинки экономикалык рецессия мезгилине карабастан эки мыйзам актыларынын кабыл алынышы менен байланыштуу, өлкөдө: *1956-жылдын 14-июлундагы мамлекеттик пенсиялар жөнүндөгү Мыйзам* жана 1965-жылдын 1-январында күчүнө кирген *1964-жылдын 15-июлундагы «Колхозчулардын пенсиялары жана пособиелери жөнүндөгү» Мыйзам*.

СССРде кабыл алынган жогоруда аталган пенсиялык закондор Совет мамлекетинин бирдиктуу мамлекеттик пенсиялык системасын түзүүнүн негизи болуп калды, ал максаттуу жана ырааттуу ишке ашырылып, . өткөн кылымдын 90-жылдарына чейин мамлекеттин социалдык-экономикалык саясатынын составдык жана маанилүү бөлүгү болгон.

Ошол мезгилден тартып союздук республикаларда бардык граждандар үчүн бирдиктүү пенсиялык система иштей баштады. СССРде өзүнчө пенсиялык фонд болгон эмес. Ишканалардан түшкөн салыктар жана төгүмдөр - эмгек акы

фондунун 4 пайыздан 12%га чейин мамлекеттик бюджетке түшүп, система кандайдыр бир деңгээлде төлөмдөрдү бөлүштүрүү системасына окшош болгон.

Автор Советтер Союзу тараганга чейин социалдык пенсиялык мыйзамдарды иштеп чыгуу кыйла узакка созулганын жана өлкө таза ведомстволук мүнөздө болгон пенсиялык камсыздоодон бирдиктүү пенсиялык системага өткөнүн моюнга алат деген тыянакка келет. Пенсиялык камсыздоонун шарттарын жана стандарттарын дифференциялоонун негизги критерийлери эмгек жана анын натыйжалары болгон.

“Кыргыз Республикасынын пенсиялык мыйзамдарын изилдөөнүн теориялык, укуктук жана методологиялык аспектилери” деген экинчи глава үч параграфтан турат.

Экинчи главанын биринчи параграфында Кыргыз Республикасынын эгемендүүлүк мезгилиндеги пенсиялык мыйзамдар системасынын өзгөчөлүктөрү каралат, мында автор кабыл алынганга чейинки алгачкы жана кийинки мезгилдеги республиканын пенсиялык мыйзамдарынын өнүгүү тенденцияларын жана өлкөнүн пенсиялык мыйзамдарына жаңы өзгөртүүлөр жөнүндө изилдеген.

Диссертациялык изилдөөнүн *объектиси* болуп Кыргыз Республикасындагы пенсиялык мыйзамдардын калыптанышына жана өнүгүшүнө байланышкан коомдук мамилелердин жыйындысы саналат.

Изилдөө *методологиясына* социалдык-укуктук кубулуштарды диалектикалык таануу методу, тарыхый, салыштырмалуу укуктук, логикалык, анализ жана синтез, аналогия методу кирген.

Автор совет доорундагы пенсиялык мыйзамдардын өнүгүү тенденциялары рыноктук экономикалык мамилелерге өтүү менен байланышкан жаңы постсоветтик мамлекеттердин мыйзамдарында алар жашаган алгачкы жылдары гана сакталып калгандыгын белгилейт. Кыргыз Республикасында ошол кезде советтик системадан мураска калган пенсиялык камсыздоонун бирдиктүү (бөлүштүрүү) принциби күчүндө болгондугун, аны менен мамлекеттик пенсиялык реформа башталганын белгилейт.

1994-жылдын 13-апрелиндеги «Жарандарды пенсия менен камсыз кылуу жөнүндө» Кыргыз Республикасынын биринчи Мыйзамы системанын иштешинин укуктук, уюштуруучулук жана финансылык негиздерин, пенсиялык мыйзамдарды реформалоону, калкты социалдык жактан коргоону камсыз кылган. Мында мурдагы СССРдин ар кандай башка суверендүү мамлекетинин аймагында алган иш стажы адамдардын төрт категориясы үчүн пенсиялык укуктарды белгилейт: жашы боюнча; майыптыгы боюнча; багуучусунан ажыраган учурда; стажы – территориялык(аймактык) принцип колдонулду.

Ошол эле учурда, 1994-жылы Россия Федерациясынын тажрыйбасынын негизинде «Кыргызстан» пенсиялык топтоо фонду түзүлүп, биринчи мамлекеттик эмес пенсиялык фонд 1995-жылдын 16-августунан баштап ушул күнгө чейин иштеп келет, ал топтоо каражаттарын башкарууга байланыштуу иш жүргүзүү укугуна мамлекеттик лицензия алган ОсОО түрүндө иш алып барууда.

"Мамлекеттик пенсиялык социалдык камсыздандыруу жөнүндө" Кыргыз Республикасынын 1997-жылдын 21-июлундагы N 57 экинчи Мыйзамына ылайык (өзгөртүүлөр жана кошумчалар менен) [1997-жылдын 21-июлундагы №57(2023-жылдын 26-апрелиндеги № 93 өзгөртүүлөр жана кошумчалар)№93]"Мамлекеттик пенсиялык социалдык камсыздандыруу

жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамы, [Электрондук ресурс]. – Кируу режими: <https://goo.su/NrYT>.] пенсиялык укукка өз жарандары гана эмес, ошондой эле туруктуу статусу бар жана иштеген, бирден-бир мамлекеттик мекемеге – Кыргыз Республикасынын Социалдык фондуна камсыздандыруу төгүмдөрүн төлөгөн чет өлкөлүктөр жана жарандыгы жок адамдар да укук алышкан.

Автор Кыргыз Республикасынын Социалдык фондун түзүү менен ал төмөнкүдөй иш-чараларды ишке ашырганын белгилейт: социалдык камсыздандыруу системасы киргизилген; камсыздандыруу төгүмдөрүнүн сакталышына жана корголушуна катуу көзөмөл жүргүзүү, камсыздандырылган адамдын эмгек акысы менен акча каражаттарын төлөөнүн ортосундагы байланышты чыңдоо.

Андан ары диссертант белгилегендей, Кыргыз Республикасында Кыргыз Республикасынын жарандарынын, чет өлкөлүк жарандардын жана жарандыгы жок адамдардын социалдык камсыздандыруу укуктарынын пайда болушу үчүн персонализацияланган каттоо (ПИН) болуп саналат.

Бул бардык учурларда пенсиянын өлчөмү камсыздандыруу мезгилин жана жекелештирилген эсепке алуу (1998-жылга чейинки) киргизилгенге чейинки кирешелерди жана камсыздандырууда топтолгон төгүмдөрдүн суммасын эске алуу менен базалык жана камсыздандыруу бөлүктөрүнүн суммасы катары жаш курагы боюнча эсептелет жана жекелештирилген эсепке алуу киргизилгенден кийин пенсиялык укуктар пайда болгон күнгө чейин кирет. [Кыргыз Республикасынын 1998-жылдын 22-декабрындагы № 154 (2023-жылдын 26-апрелиндеги № 93 өзгөртүүлөр жана кошумчалар менен) “Милдеттүү мамлекеттик социалдык камсыздандыруу максатында Кыргыз Республикасынын жарандарын персоналдаштырылган (индивидуалдык) эсепке алуу жөнүндө” Мыйзамы [Электрондук ресурс].- Кируу режими: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/161>].

Бул бардык учурларда пенсиянын өлчөмү камсыздандыруу мезгилин жана жекелештирилген эсепке алуу (1998-жылга чейинки) киргизилгенге чейинки кирешелерди жана камсыздандырууда топтолгон төгүмдөрдүн суммасын эске алуу менен базалык жана камсыздандыруу бөлүктөрүнүн суммасы жекелештирилген эсепке алуу киргизилгенден кийин пенсиялык укуктар пайда болгон күнгө чейин эсептелет.

Демек, 1997-жылы Кыргызстанда пенсиялык системаны реформалоонун биринчи этабынын натыйжасында пенсия менен камсыз кылуунун мыйзамдык базасынын системасы олуттуу өзгөртүлгөн: жашы боюнча градацияларды аныктоо жана карылык боюнча пенсияларды жогорулатуу (58-жаштан баштап), эркектер үчүн 63 жашка чейин, аялдар үчүн 55 жаштан 58 жашка чейин камсыздандыруу стажы - 25 жыл, аялдар үчүн - 20 жыл; камсыздандырууну кайра эсептөө шарттары менен пенсиянын камсыздандыруу бөлүктөрү (1996-жылдын 31-декабрына чейин кызматкердин эмгек төгүмдөрүн жана орточо эмгек акысын эсепке алуу негиз болуп эсептелген; социалдык камсыздандыруунун жана социалдык жардамдын принциптери; ПИН - персоналдаштырылган инсанды киргизүү жарандарды каттоонун ПИН системасын киргизүү жарандардын камсыздандыруу төгүмдөрүн стимулдаштыруучу ролу үчүн эсепке алууга багытталган.

Автор 2003-жылы иштелип чыккан пенсиялык реформанын экинчи

этабында кабыл алынган Кыргыз Республикасындагы пенсиялык системаны андан ары реформалоонун Концепциясы жана 2007-жылы мамлекеттик пенсиялык (социалдык) камсыздандыруу боюнча мыйзамдарга киргизилген өзгөртүүлөр алгач талаптарга жооп бербегендигин белгилеген. 2007-жылдын акырына карата бир пенсионерге 1,8 камсыздандыруу төлөөчү туура келгендигине байланыштуу, кошумча социалдык камсыздандыруу төгүмдөрдү түздү жана 27-28%ды түздү, бул ЭЭУ (МОТ) нун 40% социалдык коргоонун минималдуу стандарттары жөнүндө Конвенциясында (№ 102) көрсөтүлгөн алмаштыруу көрсөткүчүнө туура келген эмес.

Дүйнөлүк экономикалык каатчылыкка байланыштуу 2008-жылы Кыргыз Республикасынын Өкмөтү пенсиялык системаны реформалоо боюнча даярдык чараларын көрүп, андан кийинки экинчи Концепцияны (мындан ары - Концепция) кабыл алуу менен пенсиялык камсыздоо системасына каржылануучу бөлүгүн киргизүүнү ишке ашырган. Республиканын пенсиялык системасы топтолгон пенсиялык системага акырындык менен өтүү үчүн каралган, бирок бюджеттин тартыштыгы камсыздандыруу төлөмдөрүнүн чыгымдарын жапкан эмес. Ошентип, 2010-жылга чейин Кыргызстанда узак убакыт бою тилектештик(солидардык) принцибине негизделген бөлүштүрүүчү пенсиялык формула иштеп келген.

2010-2014-жылдары үчүнчү Концепция бекитилди жана ишке ашырылды [Кыргыз Республикасынын 2014-жылдын 24-ноябрындагы № 670 (ред. 14.01.2022. №9) [Электрондук ресурс]. –Кирүү режими: <https://goo.su/BioNzXk>.], пенсиялык системаны өнүктүрүү концепциясын бекитүү тууралуу Кыргыз Республикасынын пенсиялык системасы камсыздандыруу төгүмдөрүнүн эсебинен да солидардык -топтоо механизм боюнча, тилектештик (солидардык) компонентинин көбүрөөк үлүшү менен түзүлөт.

Алсак, Республикада Кыргыз Республикасындагы Мамлекеттик пенсиялык социалдык камсыздандыруу жөнүндө мыйзамга ылайык пенсиянын эки түрү ишке ашырылат (өзгөртүү жана толуктоо менен):

- социалдык жөлөк пулдар - Кыргыз Республикасында эмгек (камсыздандыруу) стажы жок болгон учурда жаш курагына жараша дайындалат, аны 40 миңге жакын адам алат. Казакстандагыдай эле социалдык жөлөкпулдар жөнүндөгү мыйзамдарга ылайык келет.

- камсыздандыруу (эмгек) стажына ылайык камсыздандыруу пенсиясы (карылыгы боюнча, багуучусун жоготкондо, майып болгондо, мисалы, бийик тоолуу райондордо жашагандар).

Тилекке каршы, базарларда майда соода менен алектенген өз алдынча иштеген жарандардын башка категориялары, ички мигранттар, пенсия курагына жете элек жарандардын басымдуу бөлүгү камсыздандыруу төгүмдөрүн Социалдык фондго да, Милдеттүү медициналык камсыздандыруу фондуна да төлөшпөйт.

Мыйзамда ошондой эле топтоочу пенсиялык схеманын жеке ыктыярдуу формасы каралган, мында ыктыярдуу топтоо пенсиялык фонд үчүн камсыздандыруу төгүмдөрүнүн минималдуу чегерүүлөрү жыл сайын индексацияланат жана бекитилет.

ЕАЭБ өлкөлөрүндөгүдөй эле Кыргызстанда пенсиялык камсыздандыруунун эки түрү бар: милдеттүү мамлекеттик жана ыктыярдуу түрдө, анда камсыздандыруу төгүмдөрүн Кыргыз Республикасынын Социалдык

фондунда же «Кыргызстан» мамлекеттик эмес пенсиялык фондунда топтосо болот. экинчиси начар өнүккөн, эмгек рыногунун чакандыгынан болгону 3 миң гана кардары бар.

Ыктыярдуу сактык системасына камсыздандыруу төгүмдөрүн төлөп жаткан иш берүүчү жана кызматкер үчүн пайдадан жана киреше салыгын төлөөдө салыктык чегерүүлөр каралат деп болжолдонууда.

Акыркы жылдары Кыргыз Республикасында жыл сайын пенсиялык укуктарды талап кылган жаңы адамдар аныкталууда, мында ар бир экинчи адам – мыйзамда жалпысынан белгиленген жаш куракка чейин пенсия алуу укугуна ээ болгон адамдардын категориясы болуп саналат, бул өлкөнүн бюджетти үчүн олуттуу жүк болуп саналат.

Автор пенсиянын жетиштуу деңгээлин жогорулатуу проблемалары республикадагы жалпы экономикалык жана саясий шарттардын туруксуздугунда болгон деп белгилеген; экинчиден, Кыргыз Республикасынын Социалдык фондундагы камсыздандыруу эсептеринде чегерилген суммалар, тилекке каршы, жетишээрлик топтолгон эмес жана республиканын экономикасына айланбастан, түздөн-түз пенсиянын базалык бөлүгүнүн учурдагы төлөмдөрүнө жөнөтүлүп, жыл сайын мамлекеттин финансылык милдеттенмелерин күчөткөн.

Мындай шарттарда шарттуу топтоо системасы пенсиялык активдердин өзүн эмес, мамлекеттин пенсиялык милдеттенмелерин топтоо менен мүнөздөлөт, ал эми камсыздандыруу төгүмдөрү пенсиянын камсыздандыруу бөлүгүн түзүүгө тийиш, буга байланыштуу биздин Өкмөт Кыргыз Республикасынын пенсия мыйзамдарын реформалоону чечти.

Экинчи главанын экинчи параграфында **КМШ өлкөлөрүнүн (Россия Федерациясы, Казакстан Республикасы, Беларусь Республикасы, Армения) пенсиялык мыйзамдарына салыштырмалуу укуктук талдоо жүргүзүлөт.**

Автор ата мекендик окумуштуулар Н.Т.Андабековдун, А.Д., Адамбекованын, Б.И. Бөрүбашов, К.С.Сооронкулова, А.М.Карынов, У.М. Самудиновдун, россиялык окумуштуулар: И.В.Скаридова, К.Н.Гусов, М.О. Буянова, А.В.Александрова, Е.Е.Мачульская жана экономикалык илимдеринин окумуштуулары: Р.Е.Асизбаев, Д.И.Самудинова, Л.Н. Джалилова жана башкалардын эмгектерин карады.

Алар ар кайсы мамлекеттердин, анын ичинде Кыргыз Республикасынын социалдык саясатынын, социалдык мамлекетинин жана пенсиялык системаларынын ар кандай аспектилерин изилдешкен.

Автор Россия Федерациясы Кыргызстандын Евразия экономикалык биримдигине мүчөлүгү боюнча стратегиялык өнөктөшү жана биздин республикадан келген эмгек мигранттарынын негизги реципиент-мамлекети болгондуктан, Россия Федерациясынын пенсиялык мыйзамдардын жана анын пенсиялык системасынын өзгөчөлүктөрүн терең изилдебестен, КМШ өлкөлөрүнүн пенсиялык мыйзамдарынын өнүгүү тенденцияларын аныктоо мүмкүн эмес.

Мурда “муундардын тилектештиги” (солидардык) принцибин колдонгон көпчүлүк мамлекеттердин пенсиялык системаларын реформалоонун себептери демографиялык кырдаалдын начарлашына, жаңы рыноктук мамилелердин, социалдык көйгөйлөр, өндүрүштүн төмөндөшү, бул чөйрөдөгү мыйзамдарды ХХ кылымдын аягына чейин толук модернизациялоону талап кылган. *[Дементьев,*

Н.П. Российская пенсионная реформа: успехи и неудачи//Вестник НГУ. Серия: Социально- эконом.науки. -2007. -Т.7, выпуск 3-С.15-29.]

«Бөлүштүрүүчү» деп аталган жана «муундардын тилектештиги» принцибине негизделген мындай пенсиялык система Пенсиялык фонддун калкка пенсияларды төлөөнү толук камсыз кылууга каржылык жөндөмсүздүгүн билдирген, анткени Россия Пенсиялык фондунун кирешеси рыноктук баалар менен салыштырганда көтөрүлгөн жок, пенсияларды үзгүлтүксүз индексациялоого инфляциянын өсүшү улам тоскоол болгон.

Автор 2001-2012-жылдар аралыгында пенсиялык системадагы түп-тамырынан бери кайра куруулар, бирдиктүү (теңдештирүүчү) бөлүштүрүү механизминен жекелештирилген, бөлүштүрүүчү-топтоочу пенсиялык моделге өтүү менен мүнөздөлгөн экенин аныктаган.

Россия Федерациясында пенсия менен камсыз кылуу чөйрөсүндө бул мезгилде бир эле учурда үч федералдык мыйзам кабыл алынган жана дароо күчүнө кирген: «Россия Федерациясында милдеттүү пенсиялык камсыздандыруу жөнүндө (2001-жылдын 15-декабрындагы № 167-ФЗ); «Россия Федерациясында мамлекеттик пенсиялык камсыздоо жөнүндө (2001-жылдын 15-декабрындагы № 166-ФЗ 2011-жылдын 1-июлундагы редакциясына ылайык); «Россия Федерациясында эмгек пенсиялары жөнүндө» (2001-жылдын 17-декабрындагы № 173-ФЗ 2012-жылдын 3-декабрындагы редакциясы) — Россия Федерациясынын социалдык камсыздоо чөйрөсүндөгү пенсиялык реформасынын негизи болуп саналат.

2001-жылы иш берүүчүлөр тарабынан төлөнүүчү камсыздандыруу төгүмдөрү «Бирдиктүү социалдык салык» деп аталып калган жана ошентип, 2002-жылга чейин өлкөдө биргелешкен (бөлүштүрүү) пенсиялык система, андан кийин аралаш принцип болгон.

2010-жылдын 1-январынан тартып пенсиялык системаны өркүндөтүү боюнча бир катар мыйзамдардын күчүнө кириши менен Россия Федерациясынын Пенсиялык фондунун (ПФ) кошумча функцияларына милдеттүү пенсия жана ден соолук үчүн камсыздандыруу төгүмдөрүн башкаруу (башкаруу), салык органдарынан берилген маалымат милдеттери киргизилген. Мындан тышкары, ушул эле мезгилде иштебеген пенсионерлердин пенсиясына социалдык жардам (кошумча төлөм) мыйзамдуу түрдө аныкталган, жашоо минимумунун өсүшү каралган.

Жарандардын пенсиялык укуктарын камсыз кылуу жаатындагы мамлекеттик саясатты андан ары ишке ашыруу максатында 2012-жылдын акырына карата Россия Федерациясынын Өкмөтү тарабынан 2030-жылга чейин «Пенсиялык системаны узак мөөнөттүү өнүктүрүү стратегиясы» иштелип чыккан. Бул «өлкөнүн заманбап экономикалык өнүгүүсүн объективдүү чагылдыруу, ошондой эле эл аралык стандарттарга ылайык келүү зарылчылыгы менен шартталган.

Россия Федерациясынын 2030-жылга чейинки Стратегиясына карабастан ыктыярдуу пенсиялык камсыздандыруу институтун өркүндөтүү жана оптималдаштыруу перспективалары белгиленген, мыйзамдар камсыздандыруу пенсиясын алуу укугуна карата талаптарды күчөттү - бул 30 баллга чейинки жылдык жеке пенсиялык коэффициенттин милдеттүү болушу; 2023-жылдан баштап камсыздандыруу мөөнөтүн 5 жылдан 15 жылга (2024-жылдан) жана

аялдар үчүн (60 жашка чейин) жана эркектер үчүн (65 жаш) пенсияга чыгуу курагын акырындык менен жогорулатуу; пенсиялык укуктарды алуу үчүн кийинкиге калтыруу (акыркы Беларусь Республикасында колдонулат), камсыздандыруу мөөнөтүн кыскартуу жана мөөнөтүнөн мурда пенсияга чыгуу менен пенсияларды азайтуу; каржыланган бөлүгүнө (2014-жылдан бери) убактылуу мораторий («тоңдуруу»), башкача айтканда, 22% камсыздандыруу пенсиясы үчүн гана пенсиялык укуктарды түзүү.

Сунушталган Стратегияга ылайык, Россия Федерациясындагы пенсиялык модель үч деңгээлдүү системадан турат:

- биринчи деңгээл - мамлекеттик пенсиялык камсыздоо (мамлекеттик пенсия) карылык боюнча пенсия, инвалиддик боюнча пенсия, согуштун майыптары, мамлекеттик кызматчылар; социалдык пенсия (эмгек стажы жок жарандар) ж.б.), Россия Федерациясынын Бюджеттик кодексине ылайык Россия Федерациясынын мамлекеттик бюджетинен - Россия Федерациясынын Пенсиялык фондунан каржыланат;

- экинчи деңгээл - милдеттүү пенсиялык камсыздандыруу, же корпоративдик пенсия иштеген адамдардын гана пенсиялык укуктарын түзөт (ал иш берүүчүлөрдүн камсыздандыруу төгүмдөрүнөн, карылык боюнча, багуучусун жоготкондо жана майыптыгы боюнча эмгек пенсиясынын топтолгон бөлүгүнөн түзүлөт);

- үчүнчү деңгээл - кошумча пенсиялык камсыздоону жана камсыздандырууну камтыйт, мында сактык депозиттер кызматкердин өзү тарабынан же иш берүүчүлөрдүн жана камсыздандырылган адамдардын ыктыярдуу кошумча төгүмдөрүнөн (мамлекеттик эмес фонддорго (мисалы, Газфонд, Благосостояние) же Башкаруучу компаниялардын (мисалы, ВТБ).

Мында пенсиялык система жарандардын ыктыярдуу түрдө мамлекеттик эмес пенсиялык фонд менен келишим түзүү жана мамлекеттик эмес камсыздандыруу пенсиясын түзүү мүмкүнчүлүгүн карайт, анын оң тажрыйбасын Кыргызстан кабыл алат.

Мындан тышкары, Россия Федерациясынын Өкмөтү учурда пенсия курагынан ашкан адамдардын эмгек активдүүлүгүн стимулдаштыруу, эмгек ишмердүүлүгү менен пенсияны айкалыштыруу үчүн жагымдуу мүмкүнчүлүктөрдү түзүү боюнча чараларды белгилеген.

Ал эми **Казакстан Республикасында** эгемендикке ээ болгон алгачкы жылдарында пенсия менен камсыз кылуунун советтик түзүлүштөн мураска калган ынтымактуу (бөлүштүрүү) принциби күчүндө болуп, аны менен пенсиялык реформа башталган. Белгилүү болгондой, иштеп жаткан жарандардын пенсиялык фондго учурдагы чегерүүлөрү менен мамлекет азыркы пенсионерлерге төлөмдөрдү жүргүзгөн, ал эми иштеп жаткан жарандарга пенсияларды төлөөлөр келечек муундарга чегерүүлөргө жумшалат.

1997-жылдын 20-июнунда жарандардын пенсиялык камсыздоо укуктары боюнча биринчи мыйзамдык актыны кабыл алуу менен 1998-жылдын 1-январынан тартып жаңы реформа жүргүзүлдү - пенсиялык системанын негизги элемент катары топтоо принцибине толук өтүүсү. *[Казакстан Республикасынын 1997-жылдын 20-июнундагы № 136-141 «Казакстан Республикасында пенсия менен камсыз кылуу жөнүндө» Мыйзамы. [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000136> (жетүү күнү: 20.04.2024).]*

1998-жылдын 1-январына чейин иштеген пенсионерлерге, эгерде алардын кеминде 25 жылдык иш стажы болсо жана эркектер үчүн 63 жашка чыкканда биргелешкен жана бир нече негизде пенсиялык укуктар бар; 58 жашка чыккандан кийин 20 жылдан кем эмес - 1998-жылдын 1-январында пенсияларды төлөө боюнча мамлекеттик борбор тарабынан жөнгө салынган аялдар үчүн пенсиялык төлөмдөр да салыктардан бошотулган.

Ошол эле учурда мыйзам чыгаруучу мөөнөтүнөн мурда пенсиялык камсыздоо институтун (коркунучтуу эмгек шарттарында иштөө, жер астындагы жумуштар) жокко чыгарылган.

1997-жылы Казакстан Республикасынын Өкмөтү тарабынан бекитилген Пенсиялык системаны реформалоо Концепциясында пенсиялык реформанын негизи катары Чили модели кабыл алынган, ал толугу менен жеке эсептердеги топтоо каражаттарынан түзүлгөн бөлүштүрүү механизмдин камтыбайт жана кызматкерлердин топтолгон пенсиялык төгүмдөрү өздүк эсептерине чогулат.

Автор белгилегендей, аялдар үчүн 52 жаштан, эркектер үчүн 55 жаштан баштап, топтолмо пенсиялык фонддордон эмгек стажынын башталышынан тартып түзүлүүчү топтоо пенсиясын алуу укугуна граждандар ээ (эсептөөлөр бүткөнгө чейин төлөнөт) же камсыздандыруу уюмдары менен келишим түзүү жолу менен, мында пенсиянын бардык топтолгон бөлүгү *"пенсиялык аннуитет"* деп аталган топтолмо пенсиялык фонддон өмүрдү камсыздандыруу уюмуна которулат. Пенсионерге пенсиялык аннуитет боюнча төлөмдөр өмүр бою төлөнөт жана мураска калат.

Ошентип, Казакстанда аралаш пенсиялык система иштеп жатат, ал биргелешкен пенсиялардан турат - каржылоо булагы болуп Казакстан Республикасынын мамлекеттик бюджетти, топтолгон пенсиялар - мамлекеттик эмес пенсиялык фонддордо ай сайын 10% милдеттүү пенсиялык төгүмдөрдүн эмгек ишмердүүлүгү менен алектенген өлкөнүн жарандарынын эмгек акысынын эсебинен топтолот.

Казакстан Республикасынын Салык кодекси мамлекеттик эмес пенсиялык фонддордон пенсиялык төлөмдөргө 10% өлчөмүндө салык салат.

2013-жылда эле Жаңы пенсиялык мыйзамдарды кабыл алууда өлкөдө жеке пенсиялык фонддор алардын активдерин Бирдиктүү улуттук пенсиялык фондго өткөрүп берүү менен жоюлат (2018-жылдан 2027-жылга чейин Казакстан Республикасынын Өкмөтү демографиялык кырдаалды эске алып, пенсия курагын теңдештирүү максатын көздөп топтоо (накопительный) механизмдерге толук өтүүнү көздөйт.

Беларусь Республикасында 1992-жылдын 17-апрелинде кабыл алынган «Пенсия менен камсыз кылуу жөнүндө» (1993-жылдын 1-январында күчүнө кирген) социалдык камсыздандыруу боюнча укуктар чөйрөсүндөгү биринчи мыйзамдык акт, тилектештик (солидардык) принцибинде ишин уланткан. СССР доорунан бери калыптанып калган жана жарандардын милдеттүү мамлекеттик пенсия менен камсыз кылуу укуктары Конституция тарабынан кепилденген.

Уюштуруу-укуктук чараларды түзүү боюнча мамлекеттин күч-аракети анын базасында Социалдык коргоо фондун түзүү менен Пенсиялык фондду түзүүгө алып келди, анда пенсияларды төлөө үчүн каражаттар топтолгон.

1992-жылдагы мыйзамга ылайык Беларусь Республикасы тилектештик принцибинде пенсиянын эки түрүн берет:

1) эмгек пенсиялары (курагы боюнча; эмгек стажы боюнча; майыптыгы

боюнча; багуучусун жоготкондо; мамлекетке өзгөчө эмгеги үчүн);

Эмгек пенсиясына (курагы боюнча) пенсиялык укуктарды ишке ашыруу үчүн жарандар эки критерийге жооп бериши керек болчу: талап кылынган иш стажы жана эмгек акыдан түшкөн милдеттүү камсыздандыруу төгүмдөрү (камсыздандыруу стажы 5 жылдан кем эмес).

25 жылдык стажы бар 60 жашка чыккан эркектер эмгек пенсиясына укуктуу; аялдар – 20 жылдык стаж менен 55 жашта (2017-жылга чейин).

2) социалдык пенсиялар (иштебеген жарандар үчүн).

2008-2009-жылдардагы кризиске мамлекеттик альтернативалуу чара катары Беларусь Республикасында социалдык чыңалууну азайтуу жана бюджеттик каражаттардын туруктуулугун сактоо максатында жана Беларусь Республикасынын Президентинин 2012-жылдын 18-майындагы "Жарандарды пенсия менен камсыз кылууну жакшыртуу боюнча чаралар жөнүндө" Жарлыгына ылайык, мыйзам чыгаруучу тарабынан пенсия курагын акырындык менен жогорулатуу жана пенсияга чыгуудан өз ыктыяры менен баш тартуу укугу колдоого алынат. (Россия Федерациясынын тажрыйбасы боюнча) ["Пенсия менен камсыз кылууну жакшыртуу жөнүндө" 2016-жылдын 11-апрелиндеги: Беларусь Республикасынын Президентинин 18-мартындагы № 136 Жарлыгы, 2012 [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: <https://president.gov.by/ru/documents/ukaz-136-ot-18-marta-2012-g-1514> (жетүү датасы: 20.04.2024)].

Мамлекеттин бул мыйзамдык чаралары жалпы негизде карылыгы боюнча пенсиялык укуктардан, төлөмдөрдөн өз ыктыяры менен баш тарткан жана толук 5 жыл жана андан кийинки жылдар бою ишин уланткан адамдарды анын эмгек акынын өлчөмүн 14% көбөйтүү менен стимулдаштырууга багытталган

Мамлекет алардын кеминде 15 жылдык иш стажы болгон шартта минималдуу пенсияга кепилдик берет, Беларустун жарандары социалдык пенсияга гана укуктуу. Эмгек жана социалдык коргоо министрлигинин Социалдык коргоо фондуна төгүмдөр иш берүүчү тарабынан да, кызматкер тарабынан да төлөнөт. Иш берүүчү үчүн алар 28%, кызматкер үчүн - 1% түзөт.

Россия Федерациясында кабыл алынган процедурадан айырмаланып, Беларуста иш берүүчү өлкөдө иштеген чет өлкөлүк жарандарга жана жарандыгы жок адамдарга карата камсыздандыруу төгүмдөрүн төлөөгө милдеттүү эмес.

Бирок, бул категориялар ыктыярдуу жана өз алдынча мындай төлөмдөрдү жүргүзө алышат (кирешенин суммасынын 29% өлчөмүндө). Мамлекеттен тышкары иштеген Беларусь Республикасынын жарандары да ошондой кыла алышат. Бул пенсиялык укуктарды талап кылууда иш тажрыйбасын эске алууга укук берет.

Ошентип, Беларуста азыркы пенсиялык системаны мыйзамдык реформалардын ушул этабында бирдиктүү бөлүштүрүү системасы катары классификациялоого болот. Беларустун мындай пенсиялык модели азыр Франция, Люксембург жана Италия мамлекеттерине мүнөздүү.

Автор белгилегендей, **Армения Республикасында** 2010-жылга чейин ЕАЭБдин бардык башка мамлекеттериндей эле «муундардын тилектештиги» принциби күчүндө болгон.

Каржылоочу компонент мамлекеттин социалдык камсыздоо функциясына түздөн-түз таасирин тийгизген демографиялык жана социалдык-

экономикалык факторлордун начарлашынан улам пенсиялык реформаларды кабыл алуунун натыйжасында киргизилген.

Армениядагы пенсиялык укуктар системасынын мүнөздүү өзгөчөлүгү Армения Республикасынын «2010-жылдагы мамлекеттик пенсиялар жөнүндө» бир эле учурда кабыл алынган негизги мыйзамдарында белгиленген анын көп баскычтуу мүнөзү болуп саналат. «Топтолуучу пенсиялар жөнүндө» 2010-жылдын 30-декабрында, ага ылайык ал үч бөлүктөн турат: мамлекеттик (бюджеттик) пенсиялык камсыздоо; милдеттүү топтолуучу пенсиялык компонент; ыктыярдуу топтолгон пенсиялык компонент.

Армения Республикасында топтолгон пенсия эмгек мамилелеринин субъекттери тарабынан ыйгарым укуктуу орган аркылуу мамлекет тарабынан төлөнүүчү камсыздандыруу төгүмдөрүнөн, ошондой эле депозиттерди инвестициялоодон алынган кирешелерден түзүлөт.

Милдеттүү топтом тутумунун субъекттери (катышуучулары) (2014-жылдын 1-июлунан тартып күчүндө) мыйзамда төмөнкүлөр көрсөтүлөт: кызматкерлер, нотариустар, өз алдынча иштегендер, жеке ишкерлер, алар эки категорияга бөлүнөт: 1974-жылга чейин туулгандар жана адамдар жана 1974-жылдын 1-январынан кийин туулган.

1974-жылдан кийин төрөлгөндөр пенсиялык фонддо катталган жеке эсебине ай сайын эмгек акысынын 5% которуп турууга милдеттүү, ал эми мамлекет тарабынан 5% субсидияланат.

Армения Республикасынын пенсиялык системасы Армениянын Эмгек жана социалдык иштер министрлиги тарабынан жөнгө салынуучу эмгек пенсиялык, аскердик жана социалдык камсыздандырууну жана тиешелүү түрдө мамлекеттик пенсиялар жөнүндө мыйзамдын ченемдерин камтыйт.

Экинчи главанын үчүнчү параграфында **Кыргыз Республикасынын жана Россия Федерациясынын пенсиялык механизмдеги миграциялык фактор** талкууланат.

Автор социалдык камсыздоо укуктарынын универсалдуулугунун принцибин белгилеген, бул анын социалдык укуктарды камсыз кылууну ишке ашырууга муктаж болгон калктын бардык категорияларын камтууга багытталган.

Ушуга байланыштуу Россия Федерациясында (мындан ары - РФ) КМШ өлкөлөрүнөн келген эмгек мигранттарын кабыл алуунун саны боюнча дүйнө өлкөлөрүнүн ичинен лидер катары эмгек, миграция мыйзамдарын жана социалдык камсыздоо мыйзамдарды дайыма модернизациялоо зарылчылыгы келип, ар кандай категориядагы адамдардын социалдык камсыздоо чөйрөсү: өз жарандарынын, чет өлкөлүктөрдүн, жарандыгы жок адамдарга, атап айтканда, пенсиялык укуктарын аныктоого багытталган.

КМШнын аймагында мыйзамдуу түрдө жүргөн мигранттардын эркин жүрүү жана жашаган жерин тандоо эркиндиги гана эмес, ошондой эле социалдык камсыздоо укуктары КМШнын Адам укуктары жана негизги эркиндиктери жөнүндө 1995-жылдын 26-майындагы Конвенциясында жарыяланган; Башка мамлекеттин аймагында туруктуу жашаган бир мамлекеттин жарандарынын укуктук абалы жөнүндө келишим ошондой эле Россия Федерациясынын, Кыргыз Республикасынын, Казакстан Республикасынын жана Беларусиянын Мамлекеттер аралык кеңешинин 1996-жылдын 29-мартындагы № 28 чечими менен түзүлгөн.

Россия Федерациясынын ченемдик укуктук актыларында, атап айтканда, ст. 13 «Россия Федерациясындагы чет өлкөлүк жарандардын укуктук абалы жөнүндө» Федералдык Мыйзам [2022-жылдын 14-июлундагы № 357-ФЗ «Россия Федерациясындагы чет өлкөлүк жарандардын укуктук абалы жөнүндө» Федералдык Мыйзамга өзгөртүүлөрдү киргизүү тууралуу » жана Россия Федерациясынын айрым мыйзам актылары [Электрондук ресурс]. – Кирүү режими: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/404893977>], миграциялык саясаттын контекстинде бул адамдардын болуу режимин жөнгө салууда "чет элдик жумушчу" термини "эмгекчи мигрант" деген терминдин ордуна колдонулат.

Бул жагынан алганда, "Россия Федерациясындагы чет өлкөлүк жарандардын укуктук абалы жөнүндө" Федералдык Мыйзам жана Россия Федерациясынын Эмгек кодекси (8.08.24-ж.) Россия Федерациясынын аймагында пенсиялык укуктарды жана башка социалдык кызматтарды орнотууга укуктуу. Орус иш берүүчү биринчи милдеттүү пенсиялык камсыздандыруу (SNILS) жөнүндө күбөлүк кызматкерден талап кылууга милдеттүү, кошумча милдети иш берүүчүгө жүктөлөт.

Мындан тышкары, бул № 429 "Эмгек пенсиялары жөнүндө" Федералдык Мыйзамда (2001) көрсөтүлгөн, ага ылайык убактылуу жашоо режиминде жүргөн эмгек мигранттары Россия Федерациясынын өз жарандарына тиешелүү болгон тарифтер боюнча туулган жылына карабастан, камсыздандырылган адамдар катары, камсыздандыруу төгүмдөрүн жалпы календардык жыл - 6 айга төлөгөн шартта камсыздандыруу (эмгек) пенсиясын алууга укуктуу ["Россия Федерациясындагы эмгек пенсиялары жөнүндө" Федералдык Мыйзам: Мамлекеттик сот тарабынан кабыл алынган. Дума 2001-жылдын 30-ноябрында (акыркы басылышы 8.12.2020 № 429-ФЗ [Электрондук ресурс]//ConsultantPlus. -Кирүү режими: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34443].

Милдеттүү пенсиялык камсыздандыруу (МПИ) үчүн иш берүүчү убактылуу жашоо режиминдеги жүргөн чет элдик эмгек мигрантынын айлыгынан 22% кармайт.

Ал эми Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык, чет өлкөлүк жарандар жана жарандыгы жок адамдар эмгек мамилелеринде Кыргыз Республикасынын жарандары менен бирдей укуктардан пайдаланат жана милдеттерди тартышат жана пенсиялык укуктарды талап кылууга укуктуу.

Россия Федерациясындагыдай эле, «Чет өлкөлүк жарандардын укуктук абалы жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын (мындан ары - КР) 7-беренесинде Кыргыз Республикасында туруктуу жашаган чет өлкөлүк жарандар ар кандай кесиптерде (жумушчулар жана жумушчулар) иштей ала тургандыгы аныкталган жана ишканаларда, мекемелерде жана уюмдарда кызматкерлерге же башка эмгектик иш менен алектенгенге укук тартиби өлкөнүн жарандары менен бирдей негизде белгиленген, ошондой эле Кыргыз Республикасынын Социалдык фондуна камсыздандыруу төлөмдөрүн төлөөгө милдеттүү.

Ошондой эле, убактылуу жүргөн чет өлкөлүк жарандар, эгерде бул алардын Ал үчүн Кыргыз Республикасында болуу максаттарына жана узактыгына туура келсе, же болбосо ички иштер органдарынан тиешелүү уруксат алган болсо, эмгек ишмердүүлүгү менен алектене алышы мүмкүн.

Автор белгилегендей, "Чет өлкөлүк жарандардын укуктук абалы жөнүндө" Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын 10-беренесинде убактылуу жашоо режиминде жүргөн адамдар эгерде алар Кыргыз Республикасында белгилүү иш

стажы жана республикадан тышкары иш стажы болсо Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген тартипте жөлөкпулдарды жана пенсияларды алууга укуктуу. [Кыргыз Республикасынын 1993-жылдын 14-декабрындагы № 1296-XII «Кыргыз Республикасындагы чет өлкөлүк жарандардын укуктук абалы жөнүндө» Мыйзамы (акыркы редакциясы) 2023-жылдын 30-июнундагы № 129) [Электрондук ресурс]. -Кирүү режими: <https://cbd.minjust.gov.kg/772/edition/1264919/ru>].

Иш берүүчүлөр үчүн социалдык камсыздандыруунун тарифтерин белгилөө жөнүндө Кыргыз Республикасынын Мыйзамында убактылуу жашоо режиминде жүргөн адамдар үчүн Социалдык фонддун биргелешкен бөлүгүнө 3% өлчөмүндө камсыздандыруу төгүмдөрү каралат.

Россия Федерациясында бардык камсыздандырылган адамдар пенсиялык укуктарды алуу үчүн кайрылышат: убактылуу жашоо режиминде жүргөндөр - миграциялык картаны алган, бирок жашоого уруксаты же убактылуу жашоого уруксаты жок адамдар; убактылуу жашоочулар - убактылуу жашоого уруксат (РВП) алган адамдар; туруктуу жашоочулар - жашап турууга уруксат (ВНЖ) алган адамдар.

Эмгек мигранттарынын пенсиялык статусу боюнча атайын мыйзамдар жок болгондуктан, бул мамлекеттердин негизги мыйзамдары жана ченемдик актылары чет өлкөлүктөрдүн жана жарандыгы жок адамдардын укуктук абалына тиешелүү.

Эмгек мигранттарынын укуктук статусун аныктоо чөйрөсүндө Россия Федерациясынын жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдарын колдонуу биринчи кезекте эмгектик укук мамилелерине (эмгек же жарандык-укуктук келишим түзүү, иштеген жери, ишинин узактыгы), кийинки финансылык укуктук мамилелер (Пенсиялык фондго камсыздандыруу төгүмдөрүн төлөө, Милдеттүү медициналык камсыздандыруу, салыктык чегерүүлөр), социалдык камсыздоо чөйрөсү (ЕАЭБ мамлекеттеринин аймагында алынган пенсиялык укуктарды сактоо) тиешелүү.

“ЕАЭБ алкагындагы Кыргыз Республикасынын пенсиялык мыйзамдары” деген үчүнчү глава эки параграфтан турат.

“ЕАЭБ алкагында Кыргыз Республикасынын пенсиялык мыйзамдарын гармонизациялоо” деген үчүнчү главанын биринчи параграфында автор ЕАЭБге мүчө мамлекеттердин кызматкерлеринин пенсиялык укуктарын бирдиктүү экономикалык мейкиндикте жана жумушчу күчүнүн кыймылынын эркиндигин камсыз кылуу, бирдей шарттарда жана бирдей тартипте иш менен камсыз болгон мамлекеттердин эмгек жарандары менен мындай укуктарды түзгөн жумушчулардын укуктары бузулбашы зарылчылыгы келүүсү алкагында шайкеш келтирүү маселелерин караган.

Автор белгилегендей, Евразия экономикалык комиссиясынын кеңешинин 2020-жылдын 23-декабрындагы № 122 чечими менен ЕАЭБ мамлекеттеринин ыйгарым укуктуу органдарынын, компетенттүү органдарынын өз ара иш алып баруусу жана ЕАЭБ эмгек жарандардын пенсияга болгон укуктарын камсыз кылуу боюнча Макулдашуунун нормаларын колдонуу жана ишке ашыруу боюнча укуктук Тартиби бекитилет [Евразия экономикалык комиссиясынын Кеңешинин 2020-жылдын 23-декабрындагы № 122 чечими. -Кирүү режими: <https://goo.su/BuGf>].

ЕАЭБ Макулдашуусу (2021) ага мүчө мамлекеттердин жарандарына бирдей

өлчөмдөгү пенсиялык укуктарды кепилдейт, ал бирдей шарттарда өз жарандарына берилген укуктардын суммасына барабар болот. Пенсиялык укуктар жана пенсиялардын түрлөрү ар бир өлкө тарабынан эмгек (камсыздандыруу) пенсиялары, майыптык же багуучусун жоготуу боюнча пенсиялар жөнүндө улуттук мыйзамдарга ылайык белгиленет, алардын документтери кийин башка мүчө мамлекет тарабынан эч кандай жол-жобосуз таанылат.

ЕАЭБ Макулдашуусу (2021) пенсияга болгон укуктарды камсыз кылуу максатында ЕАЭБ мамлекеттеринде иштелип чыккан камсыздандыруу мезгилин кошуу жолу менен 12 ай стаж (бир жыл) катары пенсиялык укуктун пайда болуу шартын аныктайт.

Пенсиялык укук пайда болгондо, кызматкер пенсияны дайындоо жана төлөө үчүн компетенттүү органга кайрылууга укуктуу. Көчкөн учурда мурунку жашаган жери боюнча пенсияларды чегерүү жана төлөө токтотулат жана ошол эле түрдөгү пенсиянын өлчөмү жаңы жашаган жеринин мамлекетинин мыйзамдарына ылайык кайра каралат. пенсияларды эсептеде «территориалдуулук» принциби менен байланышкан.

Ошентип, ЕАЭБ келишиминин өткөөл жоболору мүчө мамлекеттер тарабынан кызматкер 2021-жылдын 1-январына чейин мүчө мамлекеттердин аймагында ээ болгон иш стажы болгонго чейин колдонулат. Бул Россия Федерациясына да тиешелүү болот, анткени ал 1992-жылдагы КМШ келишиминен чыккан. Эмгекчи (чет элдик кызматкер), атап айтканда, Кыргызстандан, камсыздандыруу пенсиясына, майыптыкка жана багуучусун жоготууга карата Кыргыз Республикасынын мыйзамдарына ылайык пенсиялык укукка ээ болот.

Үчүнчү главанын экинчи параграфында **Кыргыз Республикасында пенсиялык системаны өнүктүрүүнүн келечеги талкууланат.**

Автор белгилегендей, биздин мамлекет пенсия жашоо минимумунан төмөн болбошу үчүн аракет кылып жаткандыктан, келечекте мамлекеттин кийинки максаты деп эсептелген айлык акынын орточо деңгээли жетиштүү минимумга барабар болушу зарыл. пенсиянын жашоо минимуму.

Ошол эле учурда мамлекеттик кызыкчылыкты урматтоо, мамлекеттик бюджетке жана бүтүндөй өлкөнүн экономикасына жүктөлгөн жүктү азайтуу зарыл, бул мамлекетке өз каражаттарын натыйжалуу башкарууга мүмкүндүк берет, бул ушуга байланыштуу жасалышы керек. Республиканын Социалдык фондусунун бюджетин тузууга жакындаш керек, мында мамлекеттик бюджеттин оорчулугу гана изделбестен, анын кирешелери менен чыгашалары бири-бирине шайкеш келтирилет.

Салыктар жана камсыздандыруу төгүмдөрү көбөйөрү анык, бирок ошол эле учурда Соцфонддун инвестициялык ишмердүүлүгү аркылуу чыгымдарды кыскартуу зарыл, бул Соцфонддун активдерин коммерциялык банктардын депозиттик эсептерине жайгаштыруудан көрүнүп турат.

Автор бул үчүн Кыргыз Республикасынын 2011-жылдын 7-апрелиндеги №78 “Кыргыз Республикасындагы мамлекеттик социалдык камсыздандыруу боюнча пенсиянын топтолуучу бөлүгүн каржылоого каражаттарды инвестициялоо жөнүндө” Мыйзамынын редакциясына өз убагында кабыл алынганына кошулат.

Диссертациянын автору белгилегендей, «Келечек булагы» Кыргыз

Республикасынын туруктуу пенсиялык системасынын стратегиясы (мындан ары - Стратегия) программасын ишке ашыруу максатында Кыргыз Республикасынын Улуттук өнүктүрүү программасынын жоболорун андан ары ишке ашыруу үчүн иштелип чыккан.

Республика 2026-жылга чейин, ал эми келечекте пенсиялык системанын натыйжалуулугун жогорулатууга жана 2030-жылга чейин калктын аялуу катмарын олуттуу камтууда эң чоң натыйжага жетишүүгө багытталган.

КОРУТУНДУ

Коргоо үчүн коюлган максаттарга, милдеттерге жана жоболорго ылайык жүргүзүлгөн диссертациялык изилдөө төмөнкүдөй тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет:

- Дүйнөнүн түрдүү коомдорун социалдык жактан коргоо институтунун генезисинде илимий адабияттарда «коомдук кайрымдуулук» деп аталган кайрымдуулук (мамлекеттик, диний, жеке жана мамлекеттик) чоң роль ойногон.
- Советтик пенсиялык мыйзамдар бирдиктүү пенсиялык системанын мыйзамдык негизин түзгөн, бирок тилекке каршы ал таза ведомстволук мүнөзгө ээ болгон, мында эмгек жана анын натыйжалары гана негизги нерсе катары таанылган.
- Бөлүштүрүү принцибине негизделген мурастардын бирдиктүү пенсиялык системанын кемчиликтери, демек, Кыргызстанда жана КМШнын башка өлкөлөрүндө рыноктук мамилелердин шарттарында аны колдонуунун натыйжасыздыгын көрсөттү (теңчиликтүү мүнөз, социалдык көз карандылык, жарандардын топтолгон аманаттарына кызыгуунун төмөндөшү).
- Республикада жарандарды пенсия менен камсыз кылууну укуктук жөнгө салууну түзүү боюнча белгилүү бир багыттарга ээ болушу үчүн Россия Федерациясынын, Кыргыз Республикасынын, Россия Федерациясынын мисалында Көз карандысыз Мамлекеттер Шериктештигинин пенсиялык мыйзамдарына салыштырмалуу талдоо жүргүзүү маанилүү.
- Мамлекеттин миграциялык саясатында сөзсүз түрдө алардын социалдык колдоосу эске алынышы керек. Ааламдашуу-нун жана интернтеграциялык байланыштардын чыңдалышынын азыркы шартында адамдардын жакшы турмушту издөө кыймылы объективдуу зарыл болуп жаткандыгы түшүнүктүү. Буга байланыштуу КМШ мамлекеттер аралык бирикмеси ЕАЭБ эмгек мигранттарынын ишмердүүлүгүн жөнгө салуучу ченемдик документтерди талап кылууда. Бүгүнкү күндө, тилекке каршы, мигранттар эмгек, коопсуздук жана социалдаштыруу чөйрөсүндө чоң көйгөйлөргө туш болушууда.
- ЕАЭБдин бардык мүчө-мамлекеттеринде социалдык камсыздандыруунун стандарттарынын алдында эмгектик-укуктук мамилелери турат, анткени пенсиянын өлчөмү эмгек (камсыздандыруу) стажынын узактыгына, эмгек акынын өлчөмүнө, камсыздандыруу төгүмдөрүн пенсиялар жана пособиелер төлөнүүчү мамлекетке же каалоосу менен жеке социалдык коргоо фонддоруна камсыздандыруу төгүмдөрүн төлөө мөөнөтүнүн мезгилине жараша болот.
- Макулдашуунун 4-беренесине (2021-жыл) ылайык, пенсиялык төлөмдөрдүн өлчөмү ЕАЭБге мүчө-мамлекеттин башка мүчө-мамлекеттердин аймагында жашагандыгына байланыштуу убактылуу токтотуу же токтотуу жолу менен анын абалын начарлатпашы керек. Бул жерде пенсиялык укуктар башка жерге көчүрүлгөнгө чейин алынган факты эске алынат, бул учурда пенсияларды кайра эсептөө Макулдашуу күчүнө киргенден кийин эмгек стажы үчүн пенсияларды кайра эсептөө каралбайт.
- Мамлекет пенсия мыйзамдарын жакшыртуу максатында бул багытты реформалоодо чечкиндүү кадамдарды жасады, акыркы реформалар бул маселени чечүүгө мүмкүнчүлүк түздү. Бирок муну менен катар өлкө Кыргыз Республикасында пенсия менен камсыз кылуунун келечегин аныкташы керек.

Бул жагынан алганда, Стратегиялардын, мыйзамдардын, Министрлер Кабинетинин токтомдорунун деңгээлинде ченемдик укуктук актылардын системасы кабыл алынат.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыгында Кыргыз Республикасында пенсиялык мыйзамдарды өркүндөтүү механизмдин өркүндөтүү боюнча төмөнкү практикалык сунуштар иштелип чыккан.

1. Социалдык фонд «Түндүк» системасына жана Эмгек жана миграция министрлигинин сайтына «Кыргыз Республикасынын пенсионеринин маалымдамасын» киргизсин, бул биринчи кезекте калктын, пенсионер жана пенсияга укук алуу үчүн кайрылган келечектеги адамдардын укуктук сабаттуулугун жогорулатууга мүмкүндүк берет.
2. Кыргыз Республикасынын Социалдык фондунун кызматкерлери колдонгон эки мыйзамга: “Мамлекеттик пенсиялык социалдык камсыздандыруу жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамына жана “Мамлекеттик камсыздандыруу төгүмдөрүнүн тарифтери жөнүндө” Кыргыз Республикасынын Мыйзамына сын-пикирлерди камтыган методикалык колдонмону иштеп чыгуу.
3. Экономика жана коммерция министрлигинин өлкөлөрдүн алдыңкы мамлекеттик университеттеринде корпоративдик сактык фонддорун түзүү боюнча идеяларын колдоо, алардан кызматкерлердин төлөмдөрүнүн бардык түрлөрүнүн 10%ти Мамлекеттик пенсиялык топтоо фондуна да жөнөтүлөт.
4. ЕАЭБ Макулдашуусу (2021-жыл) көп тараптуу келишим катары ЕАЭБге мүчө-мамлекеттердин “Пенсиясынын минималдуу өлчөмү” ченемин камтышы керек, бул алдыңкы мамлекеттердин – Россиянын жана Казакстандын мыйзамдарында укук колдонуу практикасына жакыныраак болмок жана эл аралык социалдык эмгек стандарттарынын жоболоруна туура келмек.

**Диссертациянын темасы боюнча
жарыланган эмгектердин тизмеси:**

1. **Кыдыргычова З.А.,** Токтобаев Б.Т. Особенности концепции развития пенсионного законодательства Кыргызской Республики [Текст] / З.А.Кыдыргычова З.А., Б.Т.Токтобаев // Бюллетень науки и практики. Т.10. -2024. -№1 (январь).-С.334-341. -Режим доступа: <https://elibrary.ru/kgdnzv>.
2. **Кыдыргычова З.А.,** Айдарбекова Г.Б. Гармонизация законодательства ЕАЭС в области социально-обеспечительных прав трудящихся [Текст] / З.А. Кыдыргычова, Г.Б.Айдарбекова Г.Б.// Бюллетень науки и практики. 2024. -Т. 10. -№ 1. -С. 342-348.
-Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=59722173>.
3. **Кыдыргычова З.А.** Региональные механизмы реализации социально-обеспечительных прав в рамках СНГ ретроспективе [Текст]/ Кыдыргычова З.А.
//Alatoo Academic Studies. -2024. -№ 2. -С.335-348.
-Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=68549400>.
4. **Кыдыргычова З.А.** Правовая политика государств-членов ЕАЭС в сфере реализации пенсионных прав [Текст]/ Кыдыргычова З.А.// Alatoo Academic Studies. -2024. -№2.-С.320-334.
-Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=68549399>.
5. **Кыдыргычова З.А.** Социалдык мамлекет: Кыргыз республикасынын пенсиялык мыйзамдарын өнүктүрүү жөнүндө [Текст] З.А.Кыдыргычова // Вестник Кыргызстана.-2024.-№1-1.-С. 172-177.
Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=74178321>.
6. **Кыдыргычова З.А.** Мамлекеттик пенсияны камсыздоонун теориялык негиздери жана пенсиялык системалардын түрлөрү [Текст] /З.А.Кыдыргычова // Вестник Кыргызстана.--2024.-№1-1.- С. 166-171.
-Режим доступа: https://www.elibrary.ru/similar_items.asp?itemid=74178320.

Кыдыргычова Замира Автандиловнанын «Кыргыз Республикасынын пенсиялык мыйзамдардын калыптанышы жана өнүгүүсү: көйгөйлөрү жана келечеги» аттуу темада 12.00.01–укуктун жана мамлекеттин теориясы жана тарыхы, укук жана мамлекет жөнүндө окуулардын тарыхы адистиги боюнча юридика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: кайрымдуулук, коомдук кайрымдуулук, уруулук өз ара жардамдашуу, пенсия, пенсия мыйзамдары, совет мезгили, Конституция, пенсия модели, пенсия менен камсыз кылуу, шайкеш келтирүү

Изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасынын пенсиялык мыйзамдарын калыптандырууга жана өнүктүрүүгө байланышкан коомдук мамилелердин жыйындысы болуп саналат.

Изилдөөнүн предмети болуп Кыргыз Республикасынын ченемдик укуктук актылары, пенсиялык мыйзамдарды жөнгө салуучу эл аралык укуктук ченемдер түзөт.

Изилдөөнүн максаты: Кыргыз Республикасынын Кыргыз Республикасынын пенсиялык мыйзамдарынын калыптанышынын жана өнүгүшүнүн тарыхый, укуктук жана теориялык аспектилерин комплекстүү талдоо, ушул чөйрөдөгү мамлекеттик саясатты ишке ашыруу контекстинде аны өнүктүрүүнүн көйгөйлөрүн жана багыттарын кароо.

Диссертациялык изилдөөнүн методологиялык негизи болуп коомдук-укуктук кубулуштарды диалектикалык таанып билүүнүн тарыхый, салыштырмалуу укуктук, логикалык, анализ жана синтез, аналогия методу түзгөн.

Диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңылыгы. Эмгек өлкөдө социалдык багыттагы мамлекетти түзүү процессинде Кыргыз Республикасынын пенсиялык мыйзамдарынын тарыхый, укуктук жана теориялык аспектилерин ар тараптуу өз алдынча изилдөөнүн алгачкы аракеттеринин бири болуп саналат.

Изилдөөдө автор Кыргыз Республикасындагы пенсиялык мыйзамдарды өркүндөтүүнүн абалына жана келечегине көңүл бурган.

Диссертациялык изилдөөнүн материалдарын колдонуу даражасы

Диссертациянын илимий материалдары пенсия чөйрөсүндөгү мыйзамдарды өркүндөтүү үчүн пайдаланылышы мүмкүн.

Диссертациялык изилдөөнүн материалдарын колдонуу чөйрөсү. социалдык иш, жогорку окуу жайларында окуу процесси, социалдык коргоо органдары.

Пенсиялык мыйзамдарды калыптанышынын жана өнүктүрүүнүн тенденцияларын комплекстүү изилдөө азыркы юридикалык илимдин мазмунун байытат, бул маселе мындан аркы илимий изилдөөлөргө түрткү боло алат.

РЕЗЮМЕ

диссертации Кыдыргычовой Замиры Автандиловны на тему «Становление и развитие пенсионного законодательства Кыргызской Республики: проблемы и перспективы» на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01-теория и история права и государства; история учений о праве и государстве.

Ключевые слова: благотворительность, общественное признание, родовая взаимопомощь, пенсия, пенсионное законодательство, советский период, Конституция, пенсионная модель, пенсионное обеспечение, гармонизация

Объектом исследования является совокупность общественных отношений, связанных со становлением и развитием пенсионного законодательства Кыргызской Республики.

Предметом исследования являются нормативно-правовые акты Кыргызской Республики, международно-правовые нормы по регулированию пенсионного законодательства

Цель исследования: комплексный анализ историко-правовых и теоретических аспектов становления и развития пенсионного законодательства Кыргызской Республики, рассмотрение проблем и направлений его развития в контексте реализации государственной политики в данной сфере.

Методологическую основу диссертационного исследования составили

составили метод диалектического познания социально-правовых явлений, исторический, сравнительно-правовой, логический, анализ и синтез, метод аналогии.

Научная новизна. Работа является одной из первых попыток комплексного самостоятельного исследования историко-правовых и теоретических аспектов пенсионного законодательства Кыргызской Республики в процессе становления социально ориентированного государства в стране.

В исследовании автором акцент сделан на состояние и перспективы совершенствования пенсионного законодательства в Кыргызской Республике.

Степень использования материалов диссертации. Материалы диссертационного исследования могут быть применены при совершенствовании законодательства в области пенсионного

обеспечения.

Область применения. социальная работа, образовательный процесс в высших учебных заведениях, органы социальной защиты.

Комплексное изучение тенденций становления и развития пенсионного законодательства обогатит содержание современной правовой науки, что может послужить толчком для проведения дальнейших научных изысканий по данной проблеме.

SUMMARY

on Kydyrgychova Zamira Avtandilovna's dissertations "Formation and development of pension legislation of the Kyrgyz Republic: problems and prospects" for the degree of candidate of law on specialty 12.00.01 - Theory and history of law and state; history of teachings about law and the state

Key words: charity, public welfare, patrimonial mutual aid, pension, pension legislation, Soviet period, Constitution, pension model, pension provision, harmonization

Object of research: The object of the study is the totality of social relations associated with the formation and development of pension legislation in the Kyrgyz Republic.

Subject of research: the normative legal acts of the Kyrgyz Republic, international legal norms on the regulation of pension legislation.

Purpose of the research: comprehensive analysis of the historical, legal and theoretical aspects of the formation and development of pension legislation in the Kyrgyz Republic, consideration of the problems and directions of its development in the context of the implementation of state policy in this area.

Research methods: The methodological basis of the dissertation research was made up of the method of dialectical cognition of social and legal phenomena, historical, comparative legal, logical, analysis and synthesis, and the method of analogy.

Scientific novelty. The work is one of the first attempts at a comprehensive independent study of the historical, legal and theoretical aspects of the pension legislation of the Kyrgyz Republic in the process of forming a socially oriented state in the country. In the study, the author focuses on the state and prospects for improving the pension legislation in the Kyrgyz Republic.

The degree of use of dissertation materials.

The materials of the dissertation research can be used to improve legislation in the field of pension provision.

Application area: social work, educational process in higher educational institutions, social protection agencies.

A comprehensive study of the trends in the formation and development of pension legislation will enrich the content of modern legal science, which can serve as an impetus for further scientific research on this issue.